

В.В. Романюк

НОЖІ З КЛЕЙМАМИ ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ З КИЇВЩИНИ

Публікуються кілька ножів Литовської доби, знайдені в Таращанському районі Київської області.

Ключові слова: Україна, Литовська доба, ніж з клеймом, торговельний шлях, зв'язки.

Восени 2009 року до фондів історично-природничого музею «Перлина Поросся» при Таращанському районному Центрі творчості дітей та юнацтва мешканець м. Тараща Халамейда Андрій Олександрович передав декілька залізних ножів, знайдених в уроч. Сушки, поряд із помешканням його батьків у с. Лук'янівка

Таращанського р-ну Київської обл. Після реставрації на лівій стороні леза двох ножів, ближче до руків'я, виявлені клейма, виконані вдавленням або вбиванням штампу. Руків'я ножів мали попервах кістяні накладки і латунні наверхі.

Один ніж зберігся краще. Він виготовлений з суцільної пластини, має пряму спинку та скошене лезо. Довжина 11,0 см (кінець руків'я

© В.В. РОМАНЮК, 2011

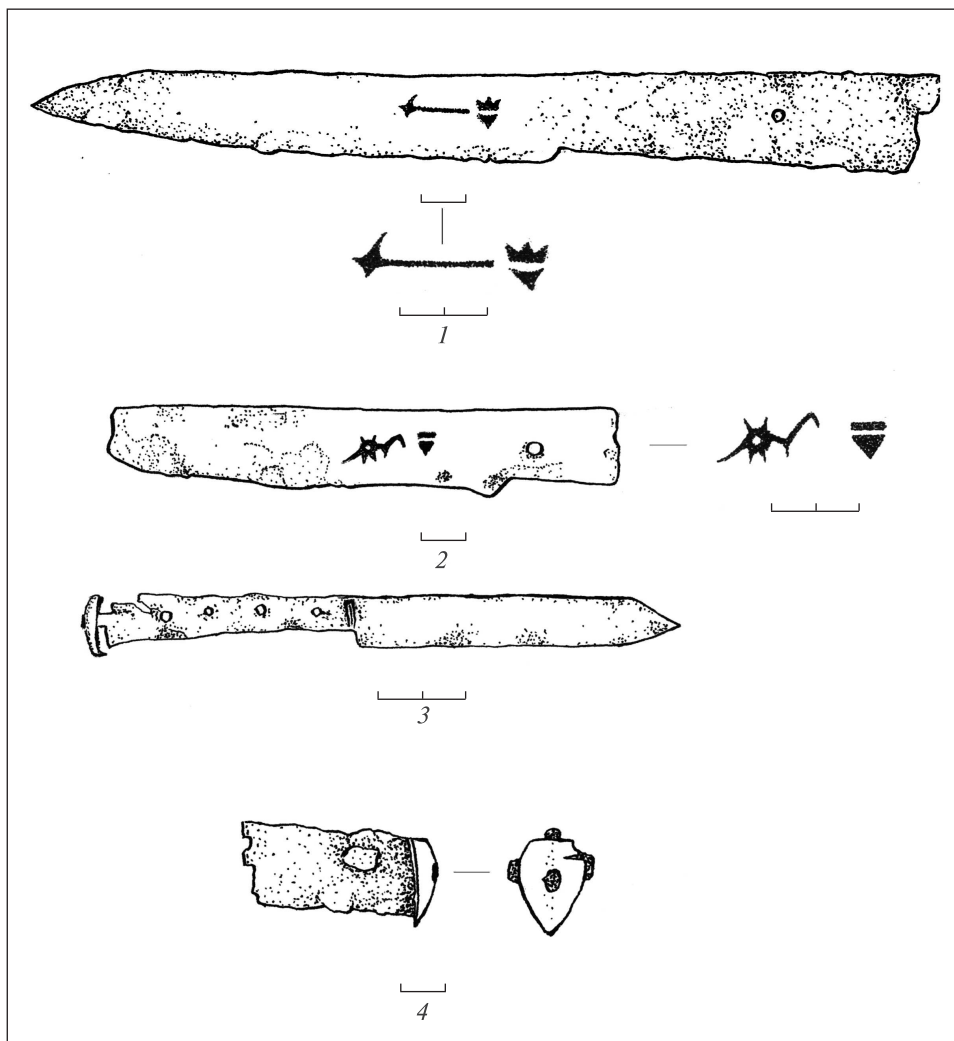

Рис. 1. Ножі з клеймами: 1, 2 — с. Лук'янівка, уроч. Сушки; 3 — с. Лук'янівка, уроч. Липняк; 4 — с. Червоні Яри, уроч. Гайдамацький Яр, деталь ножа з латунним наверш'ям

відламаний), ширина леза біля руків'я 1,8 см. Клеймо у вигляді, найвірогідніше, алебарди розташоване в горизонтальній площині, праворуч від нього зображення корони та рівнобічного трикутника під нею (рис. 1, 1).

Другий ніж зберігся дещо гірше — відсутній кінець леза та значна частина руків'я. Лезо завширшки 1,6 см, з виступом біля руків'я. Клеймо має вигляд стилізованого дракона, на його тулубі шестикутна зірка з кругом у центрі. Справа від дракона — горизонтальна риска і трикутник вершиною вниз під нею (рис. 1, 2; 2).

Археологічне тло ножів з клеймами — старожитності ранньожаботинського часу, скіфської і римської доби, виявлені в урочищах Сушки та Перців Яр поблизу с. Лук'янівка (Романюк 1998). Але до них ці вироби не причетні, як і третій ніж, на який у 2009 р. натрапили під час розвідок члени археологічного клубу «Неврида» в уроч. Липняк, за 3,0 км на північний

схід від місця знахідки ножів з клеймами. Ніж схожий на два перші, але без клейма. Він виготовлений із суцільної залізної (сталеві) пластини, має прямі спинку та лезо, загострене на кінці. Довжина леза 12,5 см, ширина 1,8 см, руків'я завдовжки 11,0 см. На переході леза в руків'я ніж оздоблений латунними вставками та наверш'ям (рис. 1, 3). Лезо дуже кородоване. Латунні деталі ножа (вставки, наверш'я та заклепки) вказують на його західноєвропейське походження. Подібні ножі трапляються серед англійських виробів першої половини XV ст., але, найвірогідніше, їх було виготовлено в Німеччині (Наувард 1956, р. 4).

Знахідки фрагментів подібних за формою і конструкцією ножів відомі також у інших пунктах Таращанського р-ну, зазвичай у нашаруваннях традиційних тут пам'яток трипільської культури, скіфського часу та черняхівської: с. Лук'янівка, уроч. Прогін, поблизу

Рис. 2. Уроч. Сушки. Клеймо на ножі з обрисами дракона

с. Червоні (Хрещаті) Яри, уроч. Гайдамацький Яр, та ін. (рис. 1, 4) (Романюк 2003). Ножі, знайдені в уроч. Сушки, та зразок, оздоблений латунними вставками, з уроч. Липняки можна, найвірогідніше, віднести до одного хронологічного періоду, а саме литовської доби, — недостатньо вивченого, «темного» для півдня Київщини часу.

У пошуках аналогій ми звернулися до типологічно близьких ножів з клеймами. Вони знайдені у Москві на території західної частини Заряддя в шарах XIV—XVII ст., у Новгороді в шарах XIV—XV ст., в Старому Орхеї, де зібрана колекція з 36 різновидами клейм (Беленькая, Розанова 1988, с. 20—21). Зокрема, тут знайдені ножі з кістяними обкладками руків'я з «ялинковим» візерунком. Фрагмент такої з аналогічним орнаментом зберігся на одному з ножів з уроч. Сушки. Серед значної кількості різноманітних клейм відшукати повну аналогію нашим не вдалося. Але подібне зображення дракона виявлено на покришці від невеликої коробочки з білона, знайденій у шарі кінця XV ст. на садибі московського купця Тараканова. Аналогічні знахідки, датовані XIV—XV ст., відомі в Новгороді (6 екз.) і Пскові (9 екз.) (Беленькая, Розанова 1988, с. 24). Дослідники впевнено пов'язують подібні вироби із західноєвропейським імпортом (Костомаров 1853; Бережков 1878). Таким чином, стилізовані зображення дракона на покришках скриньок для зберігання воскових печаток можна вважати хронологічною ознакою для датування клейм з уроч. Сушки.

На західноєвропейських ринках XIV—XVI ст. відбувалася боротьба за монополію на ремісничі товари, що призводило до необхідності контролю за їхньою якістю і, як наслідок, — клеймування виробів. Серед ввезених до Московської держави ножів фігурують стирські (найвірогідніше, зі Штірії — Австрії), чацькі

(данські), свіцькі (шведські), угорські, чеські та сілезькі (Костомаров 1853, с. 337; Бережков 1878, с. 166). До 1475 р. важливим напрямком русько-європейської торгівлі був південний — через Кафу (Феодосію), а серед західних вирізнявся чеський, який наприкінці XV ст. змінився на польський. Опорним пунктом у взаєминах із Польщею та Німеччиною став Вільнюс, і цей напрямок торгівлі охоплював Польщу, південь Литви, Молдову та Угорщину.

Щоб уявити масштаби торгівлі ножами, звернемося до записів таможні трансильванського м. Брашів. У 1503 р. молдавськими купцями було придбано 25232 ножі зі Штірії (Австрії). Купець Хануш із Бані (Молдова) вивіз із Брашова тисячу ножів штірійського виробництва, купець Нікула з Сучави (теж Молдова) — 3 тис. (Pascu 1995, р. 206, 211—212).

Постає запитання, яким чином ножі з клеймами західноєвропейського походження потрапили на терени Тарашанщини. Не виключено, що вони могли бути принесені разом з майном переселенців з білоруських чи литовських волостей Великого князівства Литовського, які інтенсивно заселяли південну Київщину в післямонгольський період. Так, землями м. Тетіїв володіли, принаймні в 1514 р., литовські вельможі; населення згаданого с. Червоні Яри складалося майже повністю з литовських переселенців (Лашенко 2009, с. 20—21); с. Кердани (Морулін) у першій половині XV ст. було передане литовським князем Свидригайлом в управління шляхтичу Богунчу Кердановському. Від 1552 р. розпочинається історія шляхти Білоцерківського староства, яка теж мала литовське коріння (Чернецький 2006, с. 9).

Про економічне поживлення на теренах Тарашанщини від кінця XIV ст., себто в литовсько-польський період, свідчать знахідки монет Володимира Ольгердовича (остання чверть XIV ст.) і празьких грошей Вацлава IV (1378—1491) у Тарашці, а також значна кількість монетних та речових скарбів. Два з них походять з городища XIV—XVI ст. в с. Кердани (визначення Н.М. Кравченко). Один скарб золотоординської доби складався з джучідських монет та срібних прикрас, інший — із празьких грошей. Біля с. Лука в 1854 р. знайдено скарб із 235 срібних монет, з них чотири празькі гроші Вацлава IV (Лашенко 2009, с. 20—21). З Тарашці походить рідкісна знахідка — західноєвропейська, мабуть швейцарська, зброя — гізарма, за визначенням Є.В. Черненка, XV ст., тобто синхронна культурним шарам городища в с. Кердани.

Як вважають дослідники, скарби, а також випадкові знахідки зброї можна вважати індикатором давніх торговельно-військових шляхів (Болтрик 2009, с. 382). Можна припустити, що концентрація монетних знахідок в ареалі Тараща—Кирдани—Лука—Лук'янівка свідчить на користь наявності тут одного з відгалужень торговельних шляхів середньовіччя. Вододілом Дніпра та Південного Бугу вів на захід Чорний, або Польський (він же Шпаків), шлях (Яворницький 1990, с. 67). Саме через

Таращанщину, на вододілі Росі та Гнилого Тікича (басейн Південного Бугу), окреслюють цей шлях, точніше напрямок цього шляху, в скіфські часи (Šramko 1992, Abb. 1) або його північне відгалуження (Болтрик 2009, рис. 2). У скіфські часи цей шлях маркований такими пам'ятками як великі городища в Таращі та біля с. Журжинці, дружинний курганний могильник біля с. Неморож, які тяжіють до сучасного шляху від Білої Церкви на Звенигородку—Умань і далі.

- Беленькая Д.А., Розанова Л.С.* Ножи с клеймами из Зарядья // Древности славян и Руси. — М., 1988. — С. 20—24.
- Бережков М.* О торговле Руси з Ганзой до конца XV в. // Записки историко-филологического факультета Петербургского университета. — 1878. — Ч. III.
- Болтрик Ю.В.* Древние пути сообщения Правобережной Украины // С.Н. Бибииков и первобытная археология. — СПб., 2009. — С. 381—389.
- Костомаров Н.И.* Очерки торговли Московского государства в XVI—XVII веках. — СПб., 1853.
- Лаценко Л.І.* Коли Тараща була молодою. — Біла Церква, 2009.
- Романюк В.В.* Дослідження на півдні Київщини // АДУ 1997—1998 рр. — К., 1998. — С. 142.
- Романюк В.В.* Комплекс знахідок черняхівської культури з поселення с. Лук'янівка // Археологія. — 2003. — № 1. — С. 110—112.
- Чернецький Е.А.* Правобережний гербівник. — Біла Церква, 2006. — Т. 1.
- Яворницький Д.І.* Історія запорозьких козаків. У 3-х томах. — К., 1990. — Т. 1.
- Hayward J.F.* English culture, sixteenth to eighteenth. — London, 1956.
- Pascu S.* Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania in timpul lui Stefan cel Mare // Studii cuprivire la Stefan cel Mare. — 1956.
- Šramko B.A.* Die Osteuropäische Steppe und Waldsteppe in ihren Wechselbeziehungen während der frühen Eisenzeit // Archaeologische Mitteilungen aus Iran. Herausgegeben vom Deutschen Archäologischen Institut Abteilung Teheran. — 1992. — 25. — S. 47—63.

Надійшла 23.12.2010

В.В. Романюк

НОЖИ С КЛЕЙМАМИ ЛИТОВСКОГО ВРЕМЕНИ ИЗ КИЕВЩИНЫ

В 2009 г. в Таращанском р-не Киевской обл. были случайно найдены несколько образцов ножей с клеймами западноевропейского производства. Типологическое их сравнение с клеймами, найденными в русских городах, позволило установить их принадлежность к одному из интересных и мало изученных на юге Киевщины периодов Великого княжества Литовского.

V.V. Romaniuk

KNIVES WITH STAMPS OF LITHUANIAN PERIOD FROM KYIV REGION

Several samples of knives with stamps of Lithuanian period of Western European production were accidentally discovered in Tarascha district in Kyiv region in 2009. They were compared typologically with a collection of stamps, discovered in excavations of Rus Cities and identified by their chronological affiliation to one of the interesting and little-studied periods of Grand Duchy of Lithuania in the south of Kyiv region.